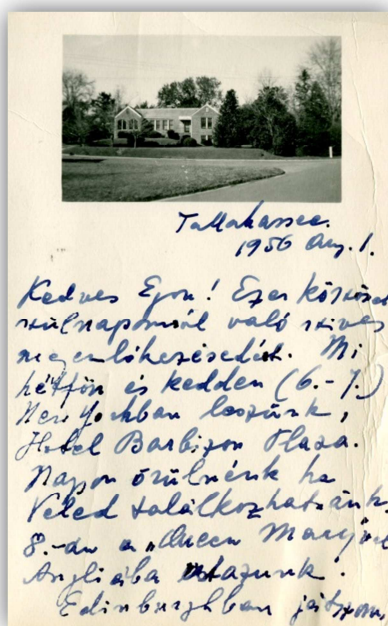

változott az évtizedek során ez az alapvetően persze mindvégig egységes, retrospektív zenei nyelv. Az első, nyomtatásban megjelent Dohnányi-mű a szerző életében és azóta is rendíthetetlen népszerűségnek örvendő c-moll zongoraötös (op. 1) volt, melyről – mint az köztudomású – Brahms állítólag úgy vélekedett: ő maga sem tudta volna jobban megírni. A gazdag, brahmsi tónustól igen távol esik a komponista halála előtt fél évvel lezárt Fuvola-passacaglia (op. 48/2) különös, szomorkás tisztasága – kivált, hogy a passacaglia-téma részben tizenkéthangú. A Passacaglia persze nem feltétlenül emblemikus műve a kései stílusnak; hozhatnánk más példát is az amerikai évek zeneszerzői terméséből: például a megelőző opuszt, az *Amerikai rapszodiát* (op. 47), amely még Dohnányi életművén belül is kifejezetten nosztalgikusnak számít. Ám talán éppen ez a legnagyobb tanulsága az utolsó alkotói periódusnak: mintha egyszerre volna jelen a művekben valamiféle tragikus elzárkózás, múltba fordulás, ugyanakkor finom kísérletezés – kísérletezés a formával, hangszínekkel, kompozíciós technikákkal.

Dohnányi képeslapja Kenton Egonnak tallahassee-i háza fényképével

S hogy milyen események, körülmények inspirálták e kétarcú kompozíciókat, vagyis milyen élete volt Dohnányinak Amerikában? Ha csupán néhány motívumot kellene felidézünk, elsőként minden bizonnyal az elszigeteltséget említhetnénk. Tallahassee kisváros volt a szó mindenféle értelmében – a statisztikák szerint 40.000 főt számlált Dohnányi idejében. Kulturális életét kizárólag az egyetem határozta meg, ettől független koncertélete nem létezett, de még színháza sem volt (csak az 1990-es években nyitott meg az alig 300 fős városi színház – pedig ekkorra lakossága már 150-200 ezerre duzzadt).³ Dohnányi ugyan sokat utazott, és Amerika-szerte roppant sikeres hangversenyeket adott, koncertjeinek helyszínei zömmel Tallahassee-hez hasonló, csekély kulturális jelentőségű egyetemi városok voltak. Az amerikai zenei élet elitjébe, az észak-atlanti városokba és a nyugati part nagyvárosaiba gyakorlatilag nem sikerült beférkőznie – pedig (ne felejtjük!) évtizedekkel korábban óriási sikerrel koncertezett arrafelé is.

³ Erről bővebben lásd a [Theatre Tallahassee honlapját](#).

Ennek a kudarcnak részben politikai okai voltak – s a politikai természetű problémákat és nehézségeket tekinthetjük az amerikai évek következő meghatározó motívumának.⁴ 1945-ben több magyarországi napilap közölt listát a feltételezett háborús bűnösökről, melyek némelyikén Dohnányi Ernő neve is feltűnt. Hivatalos vád jelenlegi tudomásunk szerint nem volt ellene, sőt az illetékes Minisztérium 1945 végén kiadott egy, Dohnányi bűnösségét cáfoló igazolást. Ám valamivel később Ausztriában, illetve 1948–1949-ben az Egyesült Államokban is akadt egy-egy hivatalnok vagy újságíró, aki folytatta a gyanúsítgatást. Utóbbi esetben egy egyszemélyes magyar nyelvű lap szerzője közölt cikkeket, illetve levelezett különféle szervekkel Dohnányival kapcsolatban, melynek több zenei intézmény is hitelt adott.⁵ Az amerikai évek politikai küzdelmeit híven dokumentálja a 2014-ben hazaérkezett hagyatékrész egyik legértékesebb dokumentumcsoportja, egy, a témába vágó leveleket, cikkeket összegyűjtő album (*scrapbook*), mely korábban csak másolatban volt hozzáférhető Magyarországon. (A forrás külön érdekessége, hogy az újságkivágatok némelyike mellett Dohnányi kézirásos kommentárjai is láthatók.) A sajtórecepció alaposabb vizsgálatából ugyanakkor az is leszűrhető, hogy a politikai előítéleteken túl a zeneszerző konzervatív zenei stílusa is oka lehetett az egyetemektől független amerikai koncertélet elutasító álláspontjának. Érthető, hogy a Dohnányihoz személyesen közel álló életrajzírók (Vázsonyi Bálintot is ide értve) a kényes témát megkerülve elsősorban politikai motívumokra, személyes konfliktusokra hivatkoztak, amikor az okokat keresték. Aligha kérhető azonban számon az 1950-es évek Amerikáján, hogy nem adott teret egy olyan emigráns zeneszerző érvényesülésének, akinek zenei stílusa már évtizedekkel korábban is anakronisztikusnak számított. A *politika* mindentől függetlenül is alapvetően meghatározta Dohnányi utolsó évtizedét: az emigráns sors adminisztrációs nehézségei, a Magyarországon maradtakkal való korlátozott kapcsolattartás, illetve Dohnányi Magyarországhoz fűződő ambivalens viszonya tekintetében.

Dohnányi nevelt gyermekeivel, Helennel („Muci”) és Juliusszal („Öcsi”) a tallahassee-i ház előtt

Persze a zeneszerzőnek egyáltalán nem állt szándékában hazatérni, amiben családjának is nagy szerepe volt – s ezzel rátérünk az amerikai éveket meghatározó, harmadik legfontosabb motívumra. Az idős komponistán féltő imádatl csüngő feleségről, Zachár Ilonáról bőven lesz még szó az alábbiakban, de összességében elmondhatjuk: Dohnányit minden nehézség ellenére talán soha nem

⁴ A vádak áttekintését és az említett dokumentumok pontos adatait ld. Breuer János, „Dohnányi meghurcoltatása”, in *Dohnányi Évkönyv 2002*, Kiszely-Papp Deborah (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2002), 67–76.

⁵ Lásd például: Göndör Ferenc, „Megcáfolhatatlan adatok Dohnányi Ernő bűnlajstromáról”, „New Yorkba várjuk Dohnányit...”, „Herr von Dohnanyi, heraus!”, *Az Ember* (1948. október 23., november 20., november 20.).

vette körül olyan bensőséges családi légkör, mint Tallahassee-ben – soha, kivéve talán gyermekévei idején, Pozsonyban. A zeneszerző maga is nagyon ragaszkodott a családjához, a két nevelt gyerek közül talán inkább a nagylányhoz, Helenhez, akit Mucinak becéztek szerettei.

Az amerikai hagyaték részei és története

„Muci” elsőszülött fia az a Seàn Ernst McGlynn, aki jelenleg a tallahassee-i Dohnányi-ház tulajdonosa és a zeneszerző jogörököse, s aki 2014-ben az MTA-nak adományozta a dokumentumokat. Nagyvonalú ajándéka persze egyelőre távolról sem a teljes amerikai hagyatékot jelenti: a legértékesebb dokumentumok ugyanis 2014-re már értelemszerűen kikerültek a házból. Dohnányi halála után – óhajának megfelelően – a legfontosabb dokumentumokat és zenei kéziratokat (korai és kései művek forrásait) a British Library-nek ajándékozták, amely ezáltal az Országos Széchényi Könyvtár után a világ legértékesebb Dohnányi-gyűjteményét tudhatja magáénak.⁶ A források többi, a kutatás szempontjából izgalmasabb része többé-kevésbé folyamatosan szivárgott Dohnányi egykori munkaadója, a Florida State University zenei könyvtárába. Az 1990-es években James A. Grymes foglalkozott az egyetemi anyaggal, s a Dohnányi-házba visszatérve új dokumentumokkal gazdagította a gyűjteményt.⁷ 2002-ben Kiszely-Papp Deborah, a Zenetudományi Intézet újonnan alapított Dohnányi Archívumának vezető kutatója is értékes forráscsoportot helyeztetett el az egyetemen: a Dohnányi egykori tanítványa és tallahassee-i tanár-kollégája, Kilényi Edward által kiválogatott és magához vett anyagokat, melyek korábban egyáltalán nem voltak hozzáférhetőek.⁸

Dohnányi a kisbaba Seàn Ernst McGlynnel, az amerikai hagyaték későbbi adományozójával

Mondhatjuk, hogy a Kilényi–Dohnányi gyűjteményből érkezett az amerikai hagyaték első része Magyarországra: Kiszely Deborah hozta magával 2002-ben – szám szerint nem sok eredeti dokumentumról van szó, viszont zenei kéziratok is vannak köztük, például a Hárfa-concertino (op. 45) Lichtpausra írott tisztázata. Kiszely maga is dolgozott a Dohnányi-házban, s ő volt az, aki felfigyelt fontos magyar nyelvű levelekre (köztük Dohnányi húga, Mária több száz, fontos küldeményére).

⁶ Rövid leírást ad róla Pamela J. Willets, „Recent British Museum Acquisitions”, *The Musical Times* vol. 102 no. 1419 (May 1961), 287, illetve uő., „The Dohnányi Collection”, *The British Museum Quarterly* 25/1–2 (1962), 3–11.

⁷ James A. Grymes, „The Ernst von Dohnányi Collection at the Florida State University”, *Music Library Association Notes* 55/2 (December 1998), 327–340.

⁸ A Kilényi-anyag történetéről lásd: Kiszely-Papp Deborah, „A Dohnányi Ernő Archívum első éve”, in *Dohnányi Évkönyv 2002*, Kiszely-Papp Deborah (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2002), 5–23.

2005-ben jómagam azért mentem Floridába, hogy ezeket katalogizáljam – munkám eredményeképp 2006-ban egyaránt bővült a floridai egyetemi letét és a budapesti Dohnányi Archívum gyűjteménye (utóbbi 50 különleges Dohnányi-levéllel, zsebnaptárokkal és egyéb dokumentumokkal) – ez volt tehát a hagyaték második részlete. Seán E. McGlynn a 2006-os ajándékot valamiféle szimbolikus gesztusnak is szánta Magyarország, a Zenetudományi Intézet és az akkor még működő Dohnányi Archívum irányába – részben köszönetképp Kiszely Deborah, Gombos László, majd Berlász Melinda munkájáért, részben a jövőbeli együttműködés zálogaként. (Itt jegyezném meg, hogy a magyarországi Dohnányi-kutatásokba vetett bizalom jeleként került Vázsonyi Bálint gyűjteménye is az Archívumba, amely szintén kimondottan sok kései anyagot tartalmaz, köztük eredeti dokumentumokat is. Ily módon tehát ez is a jelenlegi, úgymond amerikai hagyatékhoz kapcsolódik néhány további, kisebb amerikai adománnyal együtt: mint Raymond Liebau, Dániel Ernő, s legújabban Catherine Smith anyagai – mindezek együtt tekinthetők a hagyaték harmadik részének.)

A tallahassee-i Dohnányi-ház berendezése ma

Már 2006-ban szóba került, hogy a floridai egyetemen letétbe helyezett, illetve a Dohnányi-házban maradt anyagoknak Magyarországon keresne végleges helyet az örökös, ahol ezekből akár egy Dohnányi-emlékszobát is fel lehetne állítani. A régóta érlelődő, de kissé körvonalazatlan szándék váratlan megvalósulását az tette lehetővé, hogy Gergátz István, tiszteletbeli konzul floridai magyarok után kutatva megismerkedett McGlynn-nel, s a kormányzat részéről is felkarolta az ügyet. Ő kereste meg a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontját, majd a Dohnányi-gyűjtemény jelenlegi gondozóját, „Lendület” 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum és Kutatócsoportot. A csoport vezetője, Dalos Anna rendkívüli lehetőséget látva a projektben tántoríthatatlanul kitartott a praktikus teendők, a hazaszállíttatás és a szerződés megszervezése mellett. A kétfordulós floridai utazást két-két fővel az NKA finanszírozta, a hazaszállíttatás költségét a Magyar Tudományos Akadémia állta. A 2014 nyarán megérkezett, 26 kisebb-nagyobb doboznyi dokumentum, mely egyelőre tehát nem az egyetemről, hanem a tallahassee-i házból származik, részben a kutatás számára is hasznosítható, de nagyjából látványos, kiállításra alkalmas anyag. Néhány kivételt leszámítva ez a hagyatékrész azonban nemigen tartalmaz szerzői kéziratot (a kivételek a következők: néhány, bejegyzéseket tartalmazó könyv; Dohnányi jegyzetei az amerikai állampolgársághoz kapcsolódó vizsgára; néhány innen-onnan kallódó kézírásos lap; illetve egy kupac csekkfüzet – ezeknek lapjain egy-egy Dohnányi-aláírás), ugyanakkor a személyes tárgyak, ruhadarabok, fotók, könyvek révén szinte megelevenedik belőlük a zeneszerző utolsó éveinek világa – melyet egy, a Zenetudományi Intézet Zenetörténeti Múzeumában megrendezett kiállítás mutatott be az érdeklődők

számára. A hagyatékrész feldolgozása még folyamatban van; a források típusait a katalogizálást megelőző, provizorikus felosztást az alább közölt ábra mutatja. A továbbiakban a pedig Dohnányi–McGlynn-házból hazatért két hagyatékrész azon négy, kiválasztott dokumentumcsoportját mutatom be, amely a kutatás számára a legizgalmasabbnak és legtanulságosabbnak ígérkezik.

A tallahassee-i Dohnányi-hagyaték (2006, 2014) felosztása	
<p>1. Könyvek</p> <p>1.1. Zenei tárgyú könyvek</p> <p>1.2. Egyéb könyvek</p> <p>2. Kották</p> <p>2.1. Dohnányi saját művei</p> <p>2.2. Más zeneszerzők művei</p> <p>3. Egyéb nyomtatványok</p> <p>3.1. Évkönyvek, kézikönyvek, katalógusok</p> <p>3.2. Folyóiratok, különnyomatok, egyéb kisnyomtatványok</p> <p>3.3. Prospektusok</p> <p>4. Levelek</p> <p>4.1. Dohnányi Ernő levelei</p> <p>4.2. Zachár Ilona levelei</p> <p>4.2.1. Zachár Ilona levelei Dohnányi Ernőnek</p> <p>4.2.2. Zachár Ilona levelei másoknak</p> <p>4.3. Dohnányi Mária levelei</p> <p>4.4. Dohnányi Mátyás levelei</p> <p>4.5. Id. Zachár Gyula és felesége levelei</p> <p>4.6. Egyéb levelek</p> <p>4.6.1. Egyéb levelek Dohnányi Ernőnek</p> <p>4.6.2. Egyéb levelek</p> <p>5. Koncertprogramok, ismertető, egyéb meghívók</p> <p>6. Újságcikkek Dohnányiról</p>	<p>7. Egyéb dokumentumok</p> <p>7.1. Okmányok</p> <p>7.2. Egyéb dokumentumok</p> <p>7.3. Konglomerátumok</p> <p>7.4. Kis terjedelmű egyéb dokumentumok (feljegyzések, azonosítatlan jegyzetlapok, csekkek stb.)</p> <p>7.5. Hagyatéki ügyek, utóélet</p> <p>8. Zachár Ilona kéziratai</p> <p>8.1. Zachár Ilona Dohnányiról szóló írásainak kéziratai</p> <p>8.1.1. Az A Song of life kéziratai</p> <p>8.1.2. A Búcsú és üzenet kéziratai</p> <p>8.1.3. Egyéb írások</p> <p>8.2. Zachár Ilona egyéb írásai</p> <p>8.3. Zachár Ilona személyes naplói</p> <p>9. Audiovizuális források</p> <p>9.1. CD-lemezek</p> <p>9.2. LP-lemezek</p> <p>9.3. Egyéb hang- és filmfelvételek</p> <p>9.4. Digitális változatban elérhető források</p> <p>10. Fényképek, képek</p> <p>10.1. Keretes képek</p> <p>10.2. Keret nélküli képek</p> <p>10.3. Digitális változatban elérhető képek</p> <p>11. Tárgyak</p>

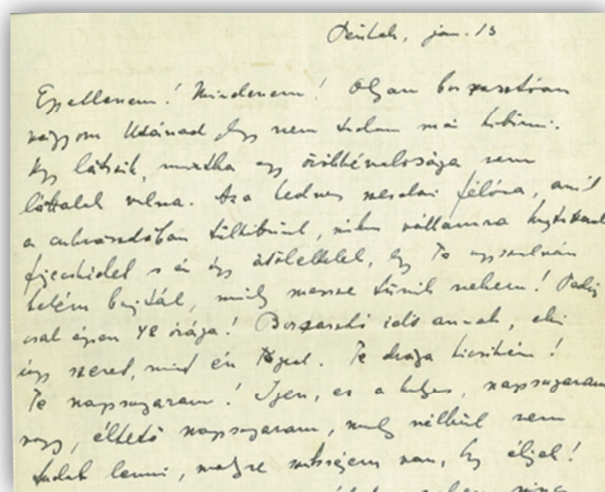
Az amerikai hagyaték tervezett felosztása

Dohnányi levelei Zachár Ilonához

A 2006-ban hazakerült hagyatékrész legértékesebb részét az a félszáz levél jelenti, melyet a zeneszerző leendő harmadik feleségéhez, Zachár Ilonához írt. Dohnányi, aki nem alaptalanul állt rossz levelező hírében, ezek nagy részét 1939 első hónapjaiban, alig néhány hét alatt vetette papírra. Az írások a szerelmi kapcsolat kezdetén születtek, s ennek megfelelően kifejezetten személyes hangvételűek – zenéről kevés szó esik bennük. Az anyag egésze azonban mégis páratlanul sokat árul el Dohnányi legbelsőbb világáról. A Kelemen Éva gondozásában nemrégiben gyűjteményes kötetben is megjelent családi levelekhez képest ugyanis a zeneszerző döbbenetesen más arcát mutatja ezekben az írásokban:⁹ a váratlan, szenvedélyes szerelem hatására az idősödő férfi (62 éves volt ekkor) szinte

⁹ Kelemen Éva (szerk.), *Dohnányi családi levelei* (Gondolat Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár – MTA Zenetudományi Intézet, 2011).

kivetkőzik önmagából. A rá egész életében jellemző, tömör, kellemesen fanyar, humoros–ironikus stílusnak nyoma sincs; nemcsak jóval gyakrabban ragadott tollat, mint bármikor életében, de levelei kifejezetten terjedelmesek, s csordultig tele érzelmmel, lelkesedéssel, rajongással.

Dohnányi levele Zachár Ilonához, [1939.] január 13.

A levelezésből kiderül, hogy Dohnányi és Ilona rendszeresen találkoztak, így írásban többnyire a személyes beszélgetések során felmerült gondolatokat folytatták. Bár nyilván nem érintették az összes szóba került témát, mégis feltűnő, hogy a levelek alig-alig tartalmaznak politikai jellegű megjegyzéseket. Ez alátámaszthatja Vázsonyi Bálint meggyőződését, miszerint Dohnányi nem volt elég körültekintő, ezért is keveredhetett utóbb háborús bűnösség vádjába. Vázsonyi persze ezt távolról sem politikai naivitásként vagy opportunizmusként értékelte, hanem éppenhogy Dohnányi „tisztaságával” és „egyenes jellemével” magyarázta.¹⁰ Bármely ítélet álljon is közelebb a valósághoz, a szóban forgó levelekből mindenképpen úgy látszik, hogy a zeneszerző utóbb végzetes hibának bizonyuló, apolitikus gondolkodását nagyban erősíthette speciális személyes sorsa is, azaz második házasságának válsága és leendő harmadik felesége iránt érzett elsöprő szerelme. Egyetlen példa: a 1939-es németországi zenekari hangversenykörút utóbb például súlyos vádpontot jelentett Dohnányi ellen,¹¹ s ennek tudatában igazán megdöbbenő, hogy a Filharmóniai Társaság elnökkarnagya kizárólag saját érzéseit taglalja innen írt leveleiben. Jellemző, hogy a levelekben előforduló legterjedelmesebb politikai tartalmú részlet is csakhamar intim érzelmek leírásába csap át:

Mit szólsz, Hitler tényleg lenyelte a cseheket? Jó gyomra lehet, ha megtudja őket emészteni! s a tótok megkapták autonómiájukat! Vederemo.¹² A történelemben azonban nincs megállás, s semmi sem végleges. Az itteni lapok pedig rettenetesekeket tudnak hazudni. Ha tudnék még ilyeneken

¹⁰ Lásd például: Vázsonyi, 291–293; vagy a Szálasi-féle „kulturális konferencián” való részvétellel kapcsolatban: „Az előrelátóbbak részint a mosdóba távoztak a felvételek alatt, részint sürgősen gondoskodnak a személyüket ábrázoló filmkockák megsemmisítéséről. Dohnányi nem volt a mosdóba távozó típus, és – mint ismeretes – az utókor ítéletével sem törődött eléggé. A róla készült felvétel tehát utat talál az archívumokba”. Vázsonyi, 261.

¹¹ Breuer János a 4. lábjegyzetben idézett cikkében a – feltételezett – vádpontok számba vételekor a Filharmónikusok 1937-es németországi turnéját említi, melynek egyik berlini koncertjén Hitler is részt vett. Az 1939-es turnéra sem ő, sem Vázsonyi sem tér ki (Vázsonyi Bálint, *Dohnányi Ernő*, Budapest: Nap Kiadó, 2001). A koncertek dátumait és helyszíneit lásd: Kovács Ilona, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. II. rész: 1921–1944”, in Gombos László, Sz. Farkas Márta (szerk.), *Dohnányi Évkönyv 2006/7* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2007), 303–360.

¹² „Majd meglátjuk!” Dohnányi előszeretettel, több levelében is használja ezt a szófordulatot.

mérgelődni, akkor nagyon dühös volnék. Dehát mit érdekel ez most engem, amióta Te vagy nekem, amióta e ronda világtól el tudok menekülni a boldogsághoz: Hozzád!¹³

A levelekben egyébként rendszeresen megjelenik az elvagyódás motívuma – a forráscsoport egyik legkorábbi dokumentumában például így:

Édesem, tudod mily jó volt egyik leveledben olvasni, hogy szeretnél velem egyedül akár egy tanyán élni? Ha nem is volna a világ oly csunya, gyűlölettel teli mint most, ha nem is látnám, hogy ez az épület, amit Európának neveznek pilléreiben megingott és szörnyű katasztrófának néz elibe, akkor is csak régi vágyam, hogy mindennek ami egy művész életében külsőség (hírnév, dicsőségek) hátat fordítva, csendes magányban csak a zeneszerzésnek élve (– itt is akár a fiókomban is maradhatnának műveim –) tölthetném életemet. De remete nem vagyok s élettárs nélkül nem tudom megtenni. A legtöbb nő azonban a külsőségeket akarja. Gyönyörűségem, te oly kivétel vagy!¹⁴

A sors fintora, hogy Dohnányi e kívánsága többé-kevésbé teljesült az amerikai évtized alatt – persze a megálmodotthoz képest azért kevésbé ideális körülmények között (s persze: éppen a kívánság lényege nem teljesült – azaz hogy csak a komponálásnak élhessen).

Dohnányi harmadik feleségével, Ilonával

Zsebnaptárak

A 2006-ban hozzánk került hagyatékrész másik legértékesebb egységét Dohnányi saját zsebnaptárjai jelentik. Érthető: a sok-sok bejegyzést tartalmazó kis füzetek nemcsak a zeneszerző amerikai kapcsolatainak beazonosítását segítik címregisztereiknek köszönhetően, de napra pontosan kiolvasható belőlük Dohnányi időbeosztása 1944 és 1959 között. A hagyatékkal kapcsolatos sajtóhíradások kiemelték például azt az 1944-es naptár-oldalt, melyre Dohnányi az ominózus Szálasi-féle „kulturális konferencia” időpontját jegyezte fel.¹⁵ Ez persze inkább csak érdekesség – a kutatás szempontjából lényegesebb ennél az a lehetőség, hogy a naptárak segítségével nyomon követhessük a zeneszerző floridai egyetemi órarendjét. Vázsonyi Bálint, Dohnányi monográfusa, aki igen komor színekkel ábrázolta az amerikai éveket, határozottan állította ugyanis: a tallahassee-i vezetés érzéketlensége, sőt

¹³ Dohnányi Ernő levele Zachár Ilonának, [1939.] március 11., szombat.

¹⁴ Dohnányi Ernő levele Zachár Ilonának, [1939.] január 13., péntek.

¹⁵ Ld. a 11. lábjegyzetet.

rosszindulata vezetett az első szerződésben foglalt óraszám megkétszereződéséhez és közvetve a zeneszerző végzetes kiszigereléséhez. Vázsonyi meglátása szerint:

A zenei fakultás dékánja furcsa változáson esett át az 1949-ben írott első, rajongóan aláztos levél óta. Lehet, hogy Dohnányi kiszolgáltatottságát érezte fokozott mértékben; lehet, hogy saját rendkívül szerény zenei adottságainak tudata zavarta. Nem javított a helyzeten az sem, hogy egy ízben a *Gyermekdal-variációk* vezénylésére vállalkozván – a szerző közreműködésével – a hangverseny folyamán néhányszor elütötte magát. Végül a zenekar különböző szólamai néhány ütemmel eltértek egymástól, és a derék dékán tanácstalanul eresztette le karjait. Dohnányi tovább játszott jobb kezével, bal kezével pedig pillanatok alatt rendbe hozta a zenekart. Kötelező óraszám azontúl évenként emelkedő tendenciát mutatott.¹⁶

Míg a Vázsonyi által felvázolt ok-okozati összefüggés legalábbis vitatható, addig az óraszám emelkedő tendenciájára tett megállapítása bizonyosan téves. A különböző forrásokból többé-kevésbé pontosan rekonstruálható adatokat az alábbi táblázat mutatja, melynek adatai részben a naptárokból származnak. Látható, hogy Dohnányinak csakis a legnehezebb évben volt olyan zsúfolt az órarendje (heti 12 óra), mint amelyet az egyetem eredetileg szánt neki,¹⁷ vagyis a későbbi évek magasabb óraszámára nem feltétlen kíméletlenségnek, hanem a két fél közti – Dohnányi számára nyilván kényelmetlen – kompromisszumnak tekintendő. Vázsonyi könyvében sok esetben ehhez hasonló, s nyilván az érthető elfogultság diktálta pontatlanságokkal találkozunk. Apróságok ugyan, de együtt mégis jelentős mértékben módosítják az általa festett képet – okunk van feltételezni, hogy ez nemcsak a kései éveket tárgyaló fejezetre igaz.

Tanév	Tanítási időszak	Zong. egyéni (min.)	Zong. csoport	Zene-szerzés	Vezénylés	Zene-szerzés (kezdő)	Össz. becsült
Heti óraszám							
49/50	Őszi		2	4			6
	Téli		2	4			6
	Tavaszi		2	4			6
	Nyári (6 hét)		[2]				
50/51	Őszi		2	2 [4?]			4-6
	Tavaszi	1	2	2 [4?]			4-6
	Nyári (6 hét)		2	4			
51/52	Őszi	5	[2]	2	2		6
	Tavaszi	1	2	2 [4?]	2		6-8
	Nyári (6 hét)	1	2	6			
52/53	Őszi	7	2	2 [4?]	2		6-8
	Tavaszi		2	2	2		6
	Nyári (6 hét)		2	6			
53/54	Őszi		2	2 [4?]	[2]		6-8
	Tavaszi	3	2	2	2		6
	Nyári (6 hét)		2	[6]			
54/55	Őszi		2	[2-4?]	2	[2]	6-8
	Tavaszi	3	2	[2]		[2]	8-10
	Nyári (6 hét)	1	2	6			
55/56	Őszi	1	2	[2-4?]	2		6-8
	Tavaszi	6	2	[2]			4-6
	Nyári (6 hét)	1	2	6			
56/57	Őszi	1	2	[2-4?]	2		6-8
	Tavaszi	3	2	[2-4?]			4-6
	Nyári (8 hét)		2	6			
57/58	Őszi		2	[2-4?]	2		6-8
	Tavaszi		2	[2-4?]			4-6
	Nyári (8 hét)	5	2	6			
58/59	Őszi		2	2	2		6-8
	Tavaszi	3	2	2 [4?]			4-6
	Nyári (8 hét)	5	[2]	[6]			
59/60	Őszi	2	2	2	2		6

Dohnányi egyetemi órabeosztása a Florida State University-n

¹⁶ Vázsonyi, 299.

¹⁷ Kuersteiner levele Dohnányinak, 1949. március 26. (Florida State University, Dohnányi Collection).

Zachár Ilona írásai és a „Dohnányi-biográfia”

A 2014-ben hazatért hagyatékrész jóval nagyobb mennyiségű, mint a korábbi anyagok, bár a kutatás számára igazán jelentős része arányaiban talán kisebb. A dokumentumok középpontjában nem is annyira Dohnányi maga, mint inkább felesége, Zachár Ilona áll. Ilona persze központi szereplője: tükre és krónikása volt a zeneszerző kései éveinek. A boldogtalan házasságban élő, 28 éves Ilona 1938 elején találkozott először távoli rokonával, Dohnányival, akinek második házassága a színész-táncosnő Galafrés Elsával ekkor már szintén a végét járta.¹⁸ Ilona kezdeményezett; s bár az életrajzok udvariasan 1940-re datálják viszonyuk kezdetét (akkorra, amikor Dohnányi már elköltözött Elsától), a fentebb tárgyalt levelekből kiderült, hogy legkésőbb 1938 második felében már szerelmi kapcsolatban voltak. A háború éve alatt mindketten eltávolodtak házastársaiktól, a válás azonban mindkettejüknél akadályokba ütközött. Ettől függetlenül gyakorlatilag házastársként éltek együtt, nevelték a nő gyermekeit, s 1944 novemberében természetesen együtt hagyták el Magyarországot. Kapcsolatuk a következő, nélkülözéssel és bizonytalanságokkal teli években, majd pedig az amerikai periódusban is meglepően stabil, s mindvégig nagyon gyengéd és bensőséges maradt. Meglepően – hiszen Dohnányi korábban nem bizonyult igazán odaadónak szerelmi kapcsolataiban, azaz a nehézségek során hajlamos volt lelkiileg és fizikailag eltávolodni, sőt kilépni az adott szituációból. Pedig a három feleség közül Ilonának jutottak a legkeservesebb évek. Nem csoda tehát, hogy a hatalmas mennyiségű írott anyag, amelyet maga után hagyott, sokszor aggodalmakról, kétségbeesésről, szomorúságról és sok-sok betegeskedésről szól.

Dohnányi harmadik feleségével, Ilonával

Zachár Ilona író ember volt, aki inkább kevesebb mint több sikerrel igyekezett regényeit publikálni (a megfeszített munka, a különféle kiadóknál való próbálkozások, s az elutasítások felett érzett keserűség folyamatos jellemzője volt Dohnányi amerikai háttér országának). Magyarországon, még az 1940-es években, jobban sikerült az érvényesülés: ekkor többek közt Donizettiről, Rossiniról és Belliniről is megjelent egy-egy életrajzi regénye – mindegyiknek nagy kéziratanyaga került most

¹⁸ Megismerkedésük történetét ld. Ilona von Dohnányi, *Ernst von Dohnányi. A Song of Life*, James A. Grymes (ed.) (Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2002), 111–114.

haza.¹⁹ Ilona ambícióit jelzi, hogy Argentínában is sikerült publikálnia egy történelmi regényt.²⁰ Amerikában azonban e regény angol változatával, illetve számos más tervével már nem sikerült kiadót szereznie. Ezekben az években persze a legnagyobb erőbedobással egy újabb zeneszerzői életrajzon dolgozott, mégpedig a hozzá legközelebb álló komponistáén. A kötet, *A Song of Life* nem jelent meg sem Ernő, sem Ilona életében, s végül James Grymes adta közre 2002-ben.²¹ Bár az 1937 utáni időszakról szóló fejezetei vállaltan visszaemlékezés-szerűek, a könyv fontos forrása Dohnányi kutatóinak. *A Song of Life* különféle, javításokat is tartalmazó változatainak egy teljes doboznyi kézirata érkezett haza 2014-ben, melyek a stiláris változtatások mellett tartalmi újdonsággal is szolgálnak. Úgy tűnik ugyanis, hogy Ilona az emigráció éveit – különösen a még Európában eltöltött időszakot – eredetileg valamivel hosszabbra, ezzel együtt regényesebbre tervezte, s ezeknek az utóbb elvetett fejezeteknek több fogalmazványa is megtalálható az anyagban.

A sors keserű iróniája, hogy végül Dohnányi halála hozott Ilona számára publikációs lehetőséget Amerikában: néhány hónappal özvegyen maradása után jelent meg első köteteckéje, a *Message to Posterity* (azaz „Üzenet az utókornak” címmel).²² A címlapon ugyan Dohnányi neve szerepel szerzőként, de rögtön utána következik Ilonáé, aki fordította a szöveget, sőt a bevezetőben lejegyzőként nevezi meg magát. 1962-ben az eredeti, magyar nyelvű változat is megjelent *Búcsú és üzenet* címmel.²³ A mintegy két nyomdai ív terjedelmű visszaemlékezés, melyben szó esik többek közt Dohnányi gyerekkoráról, emigrációjáról, életfelfogásáról, tanári tapasztalatairól, kivételes jelentőséggel bír a kutatásban, hiszen a zeneszerzőnek alig maradt fenn bármiféle írása – mint láttuk, a hosszabb levelek is kivételszámba mennek tőle. Eddig is gyanítottuk azonban, hogy nem lehet teljes egészében hiteles Dohnányi-forrásnak tekintenünk, s hogy Zachár Ilona nemcsak lejegyzőként vett részt a szöveg létrehozásában. Egy nemrégiben publikált közreadásban kísérletet is tettem a szerzői rétegek elkülönítésére, de források híján a legtöbb esetben csupán a megérzéseimre hagyatkozhattam Dohnányi és Ilona stílusának bizonyos ismeretén túl.²⁴ Érthető tehát, mennyire örültünk, amikor a tallahassee-i házban több irattartónyi gépiratot találtunk olyan feliratokkal mint „Búcsú és üzenet”, „Búcsú és üzenet eredeti”, „Ahogy Cuci diktálta”. Örömünk még nagyobb volt, amikor egy szalagon őrzött hangfelvételre leltünk – erről azonban utóbb sajnos kiderült, hogy nem Dohnányi hangját őrzi, ahogy a kéziratok sem tesznek hozzá érdemben a szerzőségi kérdések megoldásához.

Júniusi floridai látogatásunk alkalmával ugyanakkor betekinthettünk néhány olyan forrásba, mely jobban megvilágítja a *Búcsú és üzenet* keletkezését – igaz, kissé bizarr módon. Ezeket a forrásokat személyességük okán nem hozhattuk el és másolatot sem készíthettünk belőlük – érdemes mégis pár szóval bemutatni őket. Ilona a Dohnányi halála felett érzett teljes kétségbeesésében elvesztette a talajt lába alól. A vallás felé fordult, s a gyász örületében meggyőződésévé vált: Isten rajta keresztül szól az emberiséghez. Az üzeneteket le is jegyezte; erről szól két további kis kötete, illetve számos

¹⁹ Lásd például: *Rossini, a melódia királya* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1942), *Bellini* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1942), *Donizetti, egy nagy zeneköltő élete* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1944); illetve: ... *és terjesztém a szent tüzet I–II.* (Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1942) (utóbbi tárgy Kazinczy). A szerző mindegyik esetben S. [Salaczné] Zachár Ilona.

²⁰ Elena Zachár, *También Dios lo quiere* (Buenos Aires: Editorial Jackson de Ediciones Selectas, é. n.).

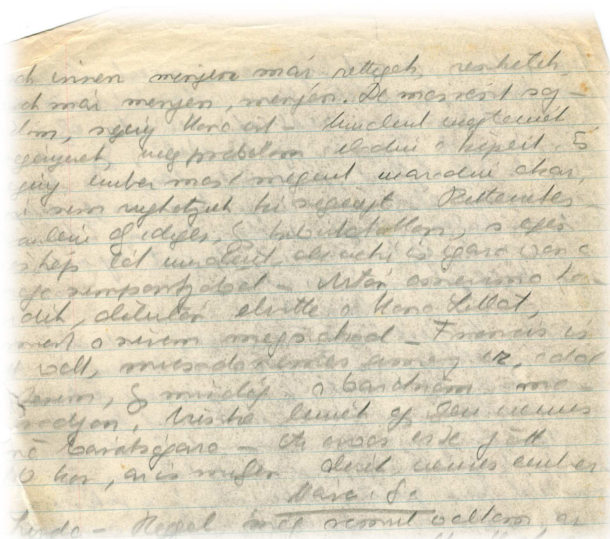
²¹ Adatait lásd a 18. jegyzetben.

²² Ernst von Dohnányi, *Message to Posterity*. Ilona von Dohnányi (transl.), Mary F. Parmenter (ed.) (Jacksonville, Florida: Drew, 1960). A szöveg utóbb a *Perspectives on Ernst von Dohnányi* című tanulmánykötetben is megjelent, a szerkesztő James A. Grymes döntése értelmében két szerző feltüntetésével: Dohnányi, Ernst & Ilona von, „Message to Posterity”, in *Perspectives on Ernst von Dohnányi*, James A. Grymes (ed.) (Lanham, Maryland–Toronto–Oxford: The Scarecrow Press, ²2005), 193–215.

²³ Dohnányi Ernő, *Búcsú és üzenet* (München: Nemzetör, 1962).

²⁴ [Dohnányi Ernő, Búcsú és üzenet, közr. Kusz Veronika](#), publikáció az MTA BTK Zenetudományi Intézet „Lendület” 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum és Kutatóközpont Dohnányi-honlapján 2014. július).

publicisztikája főleg magyar nyelvű amerikai lapokban.²⁵ A transzcendens világgal való kapcsolata azonban nem merült ki ebben: éveken keresztül ugyanis szeánszokat rendezett, hogy Dohnányi szellemével találkozhasson. A szeánszok jegyzőkönyve, illetve Dohnányi szeánszokon kívül való diktálásai (mert ilyenek is bőven akadtak) – stílusosan szólva – *kísértetiesen* emlékeztetnek a *Búcsú és üzenet* szövegére. A szöveg hangvétele, a mondatok ritmusa, az Ilona-féle fogalmazásmódból néha hátborzongatóan elő-előbukkanó, jellegzetes Dohnányi-szófordulatok, vagy mindjárt az egyes diktálások élén álló frázis: „ez az én üzenetem” – mintha csak a *Búcsú és üzenet* egy-egy újabb fejezetei volnának (tartalmát tekintve persze azért jóval kevesebb Dohnányival). Mindebből tehát alighanem azt a következtetést kell levonnunk, hogy a *Búcsú és üzenet* még az eddig feltételezethez képest is kevésbé Dohnányi-szöveg; valószínűleg neki soha nem is állt szándékában efféle memoárt kiadni, sőt a szövegben említett diktálások idején – elég bizarr módon – ő már nem is élt. Ennek ellenére a benne foglalt információk döntő része persze helytálló: Ilona természetesen jól ismerte férje életét, gondolatait, s nyilvánvalóan utánozni is tudta a stílusát, ráadásul a *Song of Life* miatt kifejezetten gyűjtött is életrajzi anyagokat tőle.

Részlet Zachár Ilona 1949-es naplójából

Ilona naplói

A 2014-ben hazatért hagyatékrész tartalmazza még Ilona írásainak egy szintén nem nyilvános, ugyanakkor meglehetősen személyes típusát: nevezetesen személyes naplóját. Túl ugyanis a regényeken, cikkeken, és a nagy mennyiségű hivatalos és családi–baráti levelezésen, Dohnányi feleségének még arra is futotta türelméből, hogy minden egyes napjukról (vagy mondjuk inkább: napjáról) összefoglalót írjon. A most előkerült naplók az 1946-tól 1959-ig tartó időszakot ölelik fel, s ezek valóban nagy felfedezést jelentenek. Felhasználásuk persze nem könnyű: olvasásuk nemcsak fizikailag nehéz, de azért is, mert sok, számunkra lényegtelen információ között bújik meg egy-egy érdekes momentum. S nehéz az olvasásuk még azért is, mert az Ilona írásaira általában is jellemző, kissé panaszos alaphangvétel itt egészen eluralkodik. A bejegyzések nagy része a „rettenetes nap”, „az egyik legrosszabb nap” nyitással indul, s kis túlzással minden harmadik sorban találunk egy-egy utalást arra, hogy Ilonának „megszakad a szíve”, „egészen odavan”, avagy „nagyon beteg” és „gyenge, mint a harmat”. Persze nagyon tapintatosan kell ezeket a határozottan nem a nyilvánosságnak szánt írásokat olvasni. Hogy

²⁵ Ilona von Dohányi, *From Death to Life* (Tallahassee: Rose Printing Company, é. n.); Ilona von Dohnányi, *When God Speaks* (Tallahassee: Rose Printing Company, é. n.).

Ilona nem remélte titkon, hogy egyszer tudományos kutatás tárgyát képezik naplóbejegyzései, azt az is bizonyítja, hogy bosszantóan kevés szó esik bennük Dohnányiról: a bejegyzések nagy részében csupán annyi, hogy elment az egyetemre vagy este zongorázott (sok esetben, ahogy Ilona írja, csakis ez tette széppé a napot). Egyetlen példa a bagatell dolgok és a Dohnányival kapcsolatos információk teljes összekutyulására: 1951. május 7-éről megtudhatjuk, hogy aznap Ernő étvágytalan volt és 37,9 fokos „láza” lett. „Istenem, le nem írhatom, mit aggódom egész éjjel” – sóhajt fel Ilona. Némi túlzásnak tűnne az aggodalom, de a két nappal későbbi bejegyzés mégis olyan, ijesztő megjegyzésekkel indít, miszerint „még él”, „erőtlen, sápadt kis kezeivel még elveszi az enivalót”, ill. hogy „fázik, didereg, annyi ereje sincs, hogy betakarózzon” – valamivel lejjebb derül csak ki, hogy itt szerencsére már Ilona hörcsögéről van szó.

Dohnányi egy amerikai tanítványával

A kutatás számára a naplók nem annyira önmagukban, hanem Ilona levelei mellett értelmezhetők – azokhoz a Dohnányi hűgához és saját szüleihez írott, terjedelmes és alapos beszámolókhöz, melyek részletes krónikái az amerikai éveknél, s melyeket az Országos Széchényi Könyvtár Dohnányi-gyűjteménye őriz. A levelek – bár alapvetően őszintén és nyíltan taglalják életük különféle eseményeit – voltaképpen a naplók fegyelmezettebb, összeszedettebb paralleljei. Ám nem elhanyagolható jelentőségű a naplók nézőpontja sem: a kellemetlenségek, nehézségek, Ilona viharos érzelmei szűrőjén értesülünk az eseményekről. Sőt olyan is előfordul, hogy kiegészítő információkat találunk bennük – vagy azért, mert a vonatkozó levelek elvesztek, vagy azért, mert Ilona még Miciék előtt is leplezni igyekezett valamelyest a helyzetet. Tanulságos lehet számunkra például a Hárfaconcertino esete. Erről a darabról, amely az amerikai évek egyik legihletettebb kompozíciója, sokáig nagyon keveset tudtunk. Dohnányi és környezete mintha szándékosan hallgatna a mű keletkezési körülményeiről. A töredékes forrásokból utóbb azért rekonstruálni lehetett, hogy a mű Edna Phillips neves, modern hárfaművésznő megrendelésére készült.²⁶ Ám Phillips igen csalódott lett, amikor kézhez kapva a Dohnányi-partitúrát azzal szembesült, hogy a darab az ő ízlésétől távol álló „neoromantikus” stílusban íródott és visszautasította előadását. Dohnányit mélyen megbántotta az eset, ugyanakkor néhány elejtett megjegyzése arra engedett következtetni, hogy számolt ezzel a

²⁶ A keletkezéstörténet eddigi legrészletesebb rekonstruálását ld. doktori disszertációm idevágó fejezeteiben.

lehetőséggel. Egy nagyon kivételes, finom műről van egyébként szó: Dohnányinál ritka, franciás, légies, kissé improvizatíván szőtt nyitótétel után az utolsó tétel a főtemát kifejezetten romantikus, brahmsos ízű transzformációban hozza. Az utolsó tétel ráadásul lassú tempóban íródott, a darab elhaló záróakkordokkal végződik. Dohnányi mintha „hazatalálna” az utolsó tételben, mely egyben maga a vég is – saját, és az általa képviselt kor megkésett elmúlásáé.

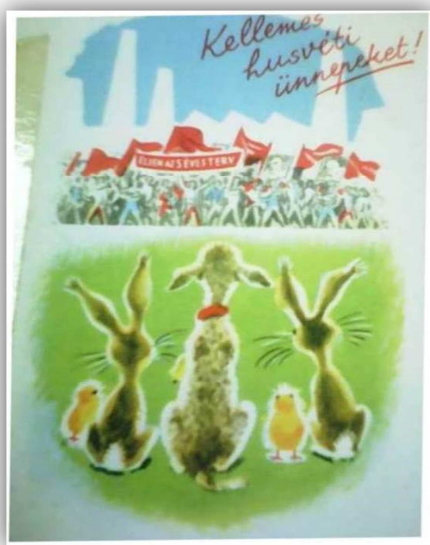
Dohnányi Haydn Teremtését próbálja

Nyugodtan mondhatjuk: Ilona naplójának szórványos bejegyzései, alátámasztják az interpretációt, miszerint a Hárfa-concertino mögött valamiféle végzetes fáradtság, lemondás, megadás érződik. Sőt talán az is lehetséges, hogy emiatt a *tényleges* fáradtság miatt nem készült negyedik tétel, s ezért zárul a mű az életműben kivételes módon lassú darabbal. A naplókából kiderül ugyanis például, hogy már jóval az eddig feltételezettnél előbb, 1951 tavaszán felmerült a hárfaverseny komponálásának lehetősége – természetesen honoráriumért, ami ezekben az években lényeges kérdés volt. Úgy tűnik azonban, Dohnányinak nem fűlt hozzá foga, inkább zongoradarabokat írt, mindenféle pénzügyi megfontolást háttérbe szorítva: „*nagy boldogság nekem – írja erről Ilona. – Igaz, hogy ha hárfa művet írt volna, akkor fizetett volna rá az a new yorki hárfaművész, de így is nagyon boldog vagyok ezzel a zongoradarabbal, a Burletta-val*”.²⁷ Aztán 1952 késő tavaszán–nyarán Dohnányi mégis nekiállt a koncertnek, de nagyon keservesen ment a munka. Semmilyen más forrás nem rögzítette a keletkezés olyan speciális körülményeit, miszerint a szerző nagyon beteg volt ezekben a hónapokban: krónikus arcüreggyulladás, lázzal szenvedett. Ennek ellenére szinte rögeszmésen dolgozott a hárfakoncerten. Ilona szerint nagyon kínlódott az anyaggal, többször újra- és újraírta. (Az erre vonatkozó megjegyzés egyébként azt a feltételezést is igazolhatja, mely szerint Dohnányi szándékosan nem őrizte meg fogalmazványait, vázlatait – hiszen a Concertinóból is csak egy tisztázat ismert. Eszerint az utolsó opuszhoz azért is maradt fenn a szokásosnál több forrás, mert „nem volt ideje”, esetleg a publikálás előtt nem akarta megsemmisíteni a munka dokumentációját.) Ehhez képest aztán óriási a csalódása a krónikásnak, amikor megérkezik a mindössze 500 dollárról szóló csekk (összehasonlításként: Ilona

²⁷ Ilona naplóbejegyzése 1951. május 5-éről.

korábban írja, hogy egy rovarirtó szakember három perces munkáért 25 dollárt fizetett).²⁸ Valóban megrendítő olvasni, hogy a napló tanúsága szerint pár nappal később a csekket kézhez kapva Dohnányiék azonnal a városba mennek a kényszerűségből régóta halogatott vásárlásokat végre elintézni.²⁹

Hangsúlyozni kell, hogy az Ilona személyiségének megítélése nem alapulhat pusztán a naplókban olvasottakon – jogosan döntött az örökös ügy, hogy a füzetek kizárólag egyedi engedéllyel tanulmányozhatók és csakis indokolt esetben publikálhatók (a dokumentumok eredetije ráadásul a digitalizálást követően visszatér Floridába). Egyrészt nem szabad elfelejtenünk, ezeket az írásokat biztosan nem szánta a nyilvánosságnak, s funkciójuk részben az volt, hogy kiírja magából a feszültséget. Hogy imádott férje halála után néhány évig nem volt önmaga, nem róhatjuk fel neki. Dohnányi amerikai éveinek alapvető rendezettsége, minden korábbi időszakánál családiasabb légköre, a meghitt családi életüket dicsérő amerikai barátok hosszú sora, valamint a fotókról, főképp a spontán készült, privát fotókról sugárzó bensőségesség azt sugallja, hogy Ilona és Dohnányi nagyon szerették és jól szerették egymást. Hogy néhanap milyen vidám is lehetett az élet Floridában, arról egy különleges kis album is tanúskodik, melyben Dohnányiék mulatságos dokumentumokat őriztek meg: például a Dohnányi-név különösen rosszul sikerült betűzését, vagy a barát és kolléga, Warren D. Allen zenetudós memorandumát a diákok botrányos zenetörténeti műveltségéről, vagy esetleg olyan tragikomikus kordokumentumokat a kommunista Magyarországról, mint például a képen látható húsvéti üdvözlőlapot, melyet Dohnányi húga küldött nekik – talán hogy ne vágyjanak túlságosan haza.

Küldemény az 1950-es évek Magyarországról

Hogy Dohnányi maga kívánta-e volna, hogy amerikai hagyatéka végül Magyarországra kerüljön, nem állíthatjuk biztosan. Derűvel leplezett fájdalma a saját hazája ellene való támadásai és életművének abszurd elhallgatása miatt valószínűleg mérhetetlen volt. A hagyatékk feldolgozása, s még inkább a hagyatékon alapuló és attól független tudományos munka előrehaladása ennek ellenére vagy éppen ezért a magyar zenei kultúra hatalmas adóssága.

Kusz Veronika

²⁸ Ilona naplóbejegyzése 1951. május 7-éről

²⁹ Ilona naplóbejegyzése 1952. szeptember 1-jéről.